

PAYLAŞILAN TRAVMA OLARAK “DERSİM 38”

Gökçe ERGİN CEMEL*
Kerem KARAOSMANOĞLU**

ÖZET

Kolektif travmalar, toplumsal hafızayı şekillendirerek hem grup kimliğinin oluşumunda hem de güncel siyasetin bu travmaların gölgesinde yürütülmesinde etkilidir. Bu çalışma, resmi kaynaklara Dersim’deki aşiret isyanlarını bastırma gerekçesiyle bölgeye düzenlenen Askeri Harekât (*Tedib ve Tenkil Harekâtı*) olarak geçen; Dersimlilerin yerel dilinde ise kıyım, katliam, “büyük altüst oluş” anlamlarına gelen “*Tertele*” olarak ifade edilen Dersim 38’i seçilmiş bir travmatik kolektif deneyim olarak analiz etmeyi amaçlar. Çalışma, Dersim 38’in Dersim kuşaklarının kimliklerini şekillendirme sürecini ve günümüz siyasetine nasıl nüfuz ettiğini araştırmaktadır. Niteliksel görüşmeleri standartlaştırılmış araçlarla (Olay Kontrol Listesi ve Kolektif Benlik Saygısı Ölçeği) birleştiren ve karma yöntem yaklaşımını kullanan bu çalışma, 57 katılımcı ile yürütülmüştür. Bulgular, Dersim 38’in kolektif olarak hatırlandığını, paylaşıldığını, yıllar içinde canlılığını koruduğunu ve Dersimlilerin hayatında iz bıraktığını göstermektedir. Dersim 38’in anısı, etnik bağlılığı güçlendiren nesiller arası bir aktarım olarak grup kimliğinin oluşmasında etkilidir. 38’in hatırlanma biçimlerinin günlük algıları ve güncel siyasi olayları şekillendirdiği görülmektedir. Dersim 38, çoğunlukla tek bir belirgin olay yerine Dersim ve/veya Dersimlilere yönelik idari, siyasi, etno-dinsel müdahaleleri içeren birden fazla olay aracılığıyla hatırlandığı, onu Alevileri hedef alan toplu şiddet eylemlerinin - Maraş (1978) ve Sivas (1993) Katliamları- izlediği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kolektif travma, Seçilmiş travma, Etnik-dinsel kimlikler, Alevilik, Dersim 38.

“DERSİM 38” AS THE SHARED TRAUMA

ABSTRACT

Collective traumas shape social memory, influencing both the formation of group identity and the conduct of contemporary politics under the shadow of these traumas. This study aims to analyze “Dersim 38”, known as the Military Operation (*Tedib and Tenkil Operations*) conducted in the region on the pretext of suppressing tribal uprisings in Dersim, as a chosen traumatic collective experience referred to by Dersim locals in their local dialect as “*Tertele*”, which conveys the meanings of the massacre, “great disorder,” and carnage. The study explores how “Dersim 38” has been a traumatic collective experience that affected the shaping of the identities of Dersim generations and its influence on contemporary politics. Using a mixed-method approach that combines qualitative interviews with standardized tools (Event Control List and Collective Self-Esteem Scale), this study was conducted with 57 participants. The findings reveal that “Dersim 38” is collectively remembered, shared, maintained its vitality over the years, and left its mark on the lives of Dersim locals. The memory of “Dersim 38” plays a significant role in the formation of group identity as an intergenerational transmission that strengthens ethnic allegiance. How “38” is remembered shapes daily perceptions and current political events. “Dersim 38” is remembered not as a single distinct event but rather through multiple events involving administrative, political, and ethno-religious interventions targeting Dersim and/or Dersim locals, including mass violence against Alevi communities, Maraş (1978) and Sivas (1993) Massacres.

Keywords: Collective trauma, Chosen trauma, Ethno-religious identities, Alevism, Dersim 38.

1. GİRİŞ

Bireylerin tam olarak özümseyemediği bir deneyimi ifade eden ve psikolojik bir terim olan travma, “yok etme kapasitesinin girdabına kapılan insanoğluna verilen zarar”ı açıklamak için kullanılır (Piager’den aktaran Elliot ve du Gay, 2009: 139). Travmatik olaylar, yalnızca bireylerin değil; toplulukların da kolektif bir biçimde deneyimlediği olaylardır. Erikson (1976: 154), kolektif travmayı “insanları birbirine bağlayan bağlara zarar veren ve toplumsallık duygusunu zedeleyen bir darbe” olarak tanımlar. Hirschberger (2018), kolektif travma ile

* Klinik Psikolog, Doktora Öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, Kültürel Çalışmalar, gokcecemel@gmail.com, ORCID : 0000-0002-2287-584X

** Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, keremk06@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6135-6110

başlayan bir süreçten bahseder; travma ile başlayan bu süreç toplumsal bellekte önemli bir yer edinir ve grubun kim olduğunu ve nereye gittiğini yeniden tanımlar. Toplumsal belleği şekillendiren kolektif travma, grup kimliği inşasında etkilidir (Edkins'den aktaran Resende ve Budryte, 2014: 3). Kolektif travmatik olayların hatırlanma biçimleri, şimdiki zamanla etkileşime girer ve mevcut siyasi sınırları biçimlendirir (Jasiewicz, 2015). Travmaları “seçilmiş örselenmeler/travmalar” (*chosen traumas*) kavramıyla analiz eden Vamık Volkan'a (1998) göre gruplar geçmişlerinde çeşitli olaylarla mücadele etmiş olsalar da bazı travmalar “seçilmiş travmalar”, nesiller arası aktarım ile grup içerisinde yüzyıllar boyunca paylaşılır, canlılığını korur ve günümüz siyasetinde psikodinamik rolü yadsınamaz önemdedir.

Türkiye’de yakın zamanda yapılan 14 Mayıs 2023 milletvekili ve cumhurbaşkanlığı seçimleri ile Dersim, siyasette “yeniden” bir ilgi odağı haline geldi; ana gündemin özellikle kimlik politikaları etrafında şekillendiği tartışmalar, hafıza, travma ve kimlik kavramlarını birlikte tartışılabilir bir alan yarattı.

Türkiye seçimlere siyasi kozlarını son derece cesur oynayan çeşitli siyasi partilerin oluşturduğu iki ittifakla gitti: Millet ve Cumhuriyet İttifakı. 2017 referandumuyla yürürlüğe giren Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine karşı “Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem” hedefinde birleşen ve sistem değişikliğini birincil amaç edinen Millet İttifakı, “normal” bir siyasi düzlemde bir araya gelmesi pek de mümkün olmayacak, birbirinden “ayrışan” ideolojik görüşlere sahip altı siyasi partinin oluşumu olarak oldukça dikkat çekti. Altılı Masa olarak da adlandırılan Millet İttifakı'nın birleşenlerinden biri olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) genel başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun ismi, ittifaktan herhangi resmi bir açıklama yapılmamasına rağmen Millet İttifakının “ortak” cumhurbaşkanı adayı olarak sıklıkla gündeme geldi. Altılı Masa, ortak cumhurbaşkanı adayı ile ilgili soruları, adayın isminden çok sistem değişikliğine odaklandıklarını ifade ederek açıklamasa da ittifaktan gelen mesajlar, CHP içinde yapılan açıklamalar ve Ak Parti'den gelen tepkiler Kılıçdaroğlu cumhurbaşkanı adayımı gibi yorumlandı. Kılıçdaroğlu'nun “olası” adaylığı bile, Türkiye’de etno-dinsel bir kimlik olan ancak 1980’lerden sonra bir kimlik hareketi olarak siyasallaşan (Ersoy’dan aktaran Yelsalı Parmaksız, 2012) ve “İslam’ın heterodoks ve modern akımı” (Legendre, 2023) olarak ifade edilen Aleviliği üzerinden tartışılmaya başlandı. Tartışmalar Kılıçdaroğlu'nun Alevi kimliğiyle sınırlı kalmadı; nüfusunun çoğunluğunun Sünni Türklerden oluştuğu bir ülkede Kılıçdaroğlu'nun Alevi-Kürt nüfusuyla bilinen Tuncelili (Dersim) olması cumhurbaşkanlığı tartışmalarının bir yönüyle parçası haline geldi. 3 Mart 2023’te, Millet İttifakının cumhurbaşkanı adayını açıklaması beklenirken, İyi Parti lideri Meral Akşener, “Şahsi hırslar Türkiye’ye tercih edildi. Masa notere dönüştü. İyi Parti ölümle sıtma arasında bir tercihe zorlandı” (“Akşener: Altılı Masa artık noter masasına dönüşmüştür”, 2023) açıklamasını yaparak masadan ayrılacağını sinyali verdi. Altılı masadaki beş siyasi partinin Kılıçdaroğlu'nun ismini önermesinden huzursuz olan ve bunu sert bir şekilde dile getiren Akşener, Kılıçdaroğlu yerine CHP’li belediye başkanları Yavaş ve İmamoğlu’na adaylık çağrısında bulundu. Akşener’in bu çıkışı her ne kadar kendisi tarafından “Şahsi hırslar Türkiye’ye tercih edilmiştir” gerekçesiyle açıklansa da krizin sebebi “kulisler” ve sosyal medyada Kılıçdaroğlu'nun kimliklerine bağlandı. Altılı Masa beşli masaya dönüşüp dağılmadan, Millet İttifakı içerisindeki kriz “tatlıya bağlandı” ve 6 Mart 2023’te Kemal Kılıçdaroğlu, ortak cumhurbaşkanı adayı olarak açıklandı.

Kılıçdaroğlu, 19 Nisan’da sosyal medya hesaplarından ‘hassas bir konu’da konuşmamızın zamanı geldi diyerek ‘Alevi’ (“Kılıçdaroğlu: Sevgili evlatlarım, ben Aleviyim”, 2023) başlıklı bir video yayınladı. ‘Can yakan mezhep tartışmalarına son verilmesi’ mesajıyla ilk kez oy kullanacak gençlere, Türkiye’yi ayrışmaların artık konuşulmadığı bir ülke haline getirme çağrısında bulundu; “Alevi olmaz” diyen ayrıştırıcı sisteme karşı Türkiye'nin kimlik siyasetini aşacağı mesajını verdi.

"...Ben Aleviyim. Hak Muhammed Ali inancı ile yetişmiş samimi bir Müslümanım... Kimliklerimiz bizi biz yapan varlığımızdır. Ve elbette onurla sahip çıkmamız gerekir, onları seçemeyiz. Onlarla doğarız, büyürüz ve yaşarız. Ancak hayatta seçebileceğimiz çok önemli şeyler var. İyi bir insan olmayı, dürüst olmayı, ahlaklı olmayı, vicdanlı olmayı, erdemli olmayı ve adil olmayı seçebiliriz. Daha iyi bir yaşamı özgür ve zengin bir ülkede yaşamayı seçebiliriz. Ve bu seçimlerimiz hem bizi, hem içinde bulunduğumuz toplumu hızla değiştirebilir."

Twitter'daki videosu birkaç saat içinde 200 binin üzerinde beğeni alırken, bu hareketi "Aleviler Türkiye'yi yönetemez" ("In historic speech, Kılıçdaroğlu talks", 2023) tabusunu yıkma girişimi olarak yorumlandı. Siyaset bilimci Elise Massicard, Kılıçdaroğlu'nun Alevi kimliğini ilan ettiği bu videoya bir tabuyu yıktığını belirtti:

"Türkiye'de herkesin Kılıçdaroğlu'nun Alevi olduğunu bildiği bu "açıklama", bu kimliğe sahip çıkmanın ve damgalamayı tersine çevirmenin bir yoludur. Bunun da ötesinde CHP lideri çok önemli bir hoşgörü ve çeşitliliğin tanınması söylemini savunuyor".

Diğer yandan Türkiye'nin yeni cumhurbaşkanının "Dersimli bir Alevi" olma ihtimali bazı kesimler açısından Aleviler ve Dersimliler hakkında "ötekileştirici" söylemler üretmenin bir aracı haline geldi. Kılıçdaroğlu'nun adaylığıyla birlikte yeniden ortaya çıkan, genel olarak Alevilere yönelik ötekileştirici söylemler, aynı zamanda mevcut siyasi atmosferde Alevilerin kolektif travmalarını, 1978 Maraş, 1980 Çorum, 1993 Sivas ve Dersimliler özelinde "Dersim 38", tetikleme özelliği taşıyordu. Ötekileştirilmeye hazır olan Alevilik ve bir "tatbikat alanı"na (Aslan, 2010: 10) kolayca dönüştürülebilir Dersim kimliği, Kılıçdaroğlu'nun kesinleşmiş cumhurbaşkanlığı adaylığı ile mevcut siyasi atmosferde tartışma konusu oldu. 'Dersimli bir Alevi'nin olası cumhurbaşkanlığı üzerinden başlayan tartışmaların dönüp dolaşıp geldiği yer, daha öncekilerde olduğu gibi, "Dersim 38" idi. Resmi kaynaklarda Dersim'deki aşiret isyanlarını bastırma gerekçesiyle bölgeye düzenlenen Askeri Harekât (*Tedib ve Tenkil Harekâtı*); Dersimlilerin yerel dilinde ise kıyım, katliam, "büyük altüst oluş" (Zırh ve Akçınar'dan aktaran Aslan vd. 2013: 47) anlamına gelen "*Tertele*" olarak ifade edilen Dersim 38, Kılıçdaroğlu'nun adaylığı ile güncel ama bir o kadar da tanıdık etno-dinsel kaygılarla yeniden gündeme geldi. Hem Dersim tarihinin bir dönüm noktası (Aygün, 2009) hem de "öteki" olarak konumlandırılmanın içselleştirildiği Dersim kimliğinin kırılma noktası olarak kabul edilen (Aslan, 2010: 2) Dersim 38'in "eski defterleri" yeniden açıldı.

Kolektif travma, travmanın nesiller arası aktarımı, kolektif kimlik ve siyaset arasındaki ilişkiye disiplinlerarası bir yaklaşım ile odaklanan bu çalışma, psikolojinin psikoanalitik ve politik psikoloji literatüründen yararlanarak "Cumhuriyetin önemli tabularından biri" olan (Zırh ve Akçınar'dan aktaran Aslan vd. 2013: 44). Dersim 38'i kolektif bir travma olarak analiz etmeyi ve ardından onun kolektif kimlik ve güncel siyaset ile bağlantısını incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın yanıt bulmak istediği sorular şu şekilde sıralanır: Dersim 38'i seçilmiş kolektif bir travma olarak değerlendirmek ve nesiller arası aktarımını analiz etmek mümkün müdür? Dersim 38, kolektif bir Dersim kimliğinin şekillenmesinde nasıl rol alır? Son olarak, Dersim 38, günümüz siyasetine nasıl nüfuz eder? Dersim ve Dersim 38'in kısa bir özeti ile başlayan bu araştırmanın teorik kısmı sırasıyla kolektif travma ve travmanın nesiller arası aktarımı; kolektif travma ve siyaset arasındaki ilişki ve Dersim 38'in seçilmiş travma olarak değerlendirilmesinden oluşur. Yöntem bölümünde, araştırmada kullanılan iki ölçek (Olay Kontrol Listesi, Kolektif Benlik Saygısı Ölçeği) ve katılımcıların demografik bilgileri yer alır. Son olarak makale, travmatik bir kolektif deneyim olarak Dersim 38'i, onun kimlik ile ilişkisini ve Dersim 38'in gündelik siyasete nüfuz etme biçimini destekleyen ve ampirik kanıtların analizini de içeren bir tartışmayla son bulur.

a. Dersim 38

Başta Kızılbaş-Aleviler olmak üzere birçok farklı dini inanca ve bunun yanı sıra Ermeni, Kürt, Zaza ve Türkmen gibi çeşitli etnik kökenlere ev sahipliği yapan Dersim (Gündoğan ve Gündoğan, 2019), Cumhuriyetin kurulmasının ardından 1930'lu yıllarda uygulanmaya başlanan "Türkleştirme" politikalarının hedeflerinden biri olur (Aydın'dan aktaran Aslan vd. 2013). 1935 yılında yürürlüğe giren "Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun" ile adı Tunceli olarak değiştirilen ve o tarihten itibaren ismi artık resmi olarak kullanılmayan Dersim'in dinsel ve etnik heterojen yapısı, önce Osmanlı sonra Cumhuriyet dönemi ile "sorunlu" ilişkiler yaşamasına neden olur (Tosun ve Bal'dan aktaran Aslan vd. 2013). Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla etnik bir boyut kazanan Dersim, "Türklüğe uzak mesafede konumlanmasıyla" (Tosun ve Bal'dan aktaran Aslan vd. 2013) dikkat çeker ve Cumhuriyet hükümeti 1926 yılından itibaren asker ve sivil bürokratlara Dersim ile ilgili raporlar hazırlatır (Hallı ve Kalman'dan aktaran Gündoğan ve Gündoğan, 2019). Farklı zamanlarda hazırlanan raporların ortak konusu, yörenin coğrafi özellikleri, ulaşım zorlukları ve bölgede hâkim olan aşiret düzenidir (Toprak, 2012). Abdülhalik Renda ve Necmettin Sahir Sılan'ın raporları Dersim'de aşiret reisi, bey ve ağaların bölgede iktidarı ele geçirdiğinden ve yöredeki kargaşa ve eşkıyalığın sorumlusunun aşiret reisleri olduğundan söz eder (Toprak, 2012: 546-566). Dersim'deki dağlar, "doğal bir engel olarak büyük imparatorlukların bile çoğunlukla ötesine geçemediği bir duvar" olarak tarif edilmiştir (Aksoy, 2009: 55). Uluğ'a (1931) göre Dersim, kapalı memleket denilen Tibet'ten bile daha kapalıdır. Önemli yolların teğet geçtiği ve engebeli ormanlık arazisi ile tarıma elverişli olmayan Dersim, "işgal edilip yerleşilmek istenen bir bölgeden çok kontrol edilmek istenen jeo-politik bir alan" (Aksoy, 2009: 64), iktidarların dışında kalanların "itildiği" bir merkez; "politik bir sığınak ve potansiyel bir karşı duruş mekânı" şeklinde tanımlanır (Aksoy: 81). Jandarma Umum Kumandanlığının 1932 yılındaki raporunda Dersim, "asırlarca nüfuz edilmemiş, hükümete mühim gaileler çıkarmış, mutadı şekavet olan mütecevaz ve soyguncu unsurları havi bir kıt'a" olarak tasvir edilir (Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu, 1932: 239). Dersim'in "geriliği ve barbarlığı", ulus-devlet inşa sürecindeki Türkiye Cumhuriyeti'nin "ilerilik ve medenilik" vasfına uymaz (Bora'dan aktaran Aslan vd. 2013: 78).

Dersim ile ilgili hazırlatılan raporlarda, ıslahın ilk safhasını:

"Ana yolların inşası, silahların toplanması, reislerin, bey ve ağaların, seyitlerin bir daha gelmemek üzere Garbi Anadolu'ya nakli, reisler alındıktan sonra halkın da en şerir olanlarının Dersimden çok uzak ovalara sevki ve öz Türk köyleri içerisinde dağıtılması, Dersimde kalacak olanları da reislerden istirdat olunacak araziye bağlamak teşkil eder" (Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu, 1932:241).

Yine aynı raporda "Bu Tedbirlerden Sonra Dersimde" başlığı altında;

"...Dersim'e en iyi memurların tayini; propagandaya kuvvet verilmesi ve Türklüğün telkini, Kürtçe yerine Türk dilinin ikamesi için ilmi ve idari tedbirlerin alınması" yer alır (Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu, 1932: 242).

Dersim'deki "sihirli din", Alevilik, özellikle İslam'dan farklılıkları farklı dönemlerde yazılan raporlarda sık sık vurgulanır. Bora'dan aktaran Aslan vd. (2013:89), Hasan Reşit Tankut'un yazdıklarında Dersim Aleviliğinin "Şeriat ve Allah kanunları olmayan" ve "insana tapma eğilimleri olan" bir "başkalık" üzerinden tasvir edildiğinden bahsederler. Alevilik, Dersim'in "öteki" olarak konumlandırılmasına neden olurken, baskın Alevi Kürt/Zaza nüfusu "çifte ötekilik" durumu yaratır (Tosun ve Bal'dan aktaran Aslan vd. 2013: 133). Gezik'e (2020: 64) göre, Kürt Alevilerinin dinsel örgütlenmelerinin merkezi kabul edilen Dersim, Türkiye'de pek de kabul görmeyen Alevilik ve Kürtlük gibi kimliklenme süreçlerini bir arada barındırmasıyla dikkat çeker. "Kapısını benzersiz bir inatla içerden kilitlemiş Dersim'i" terbiye etme teşebbüsleri Cumhuriyetten önce hep yarım kalırken, Uluğ (1931), Cumhuriyetin, "içeriden kilitlenmiş feodal Dersim'den kuru bir itaat değil, Cumhuriyet hayatına tam uyum" (s. 41) beklendiğini vurgular ve ekler "Dersim elbette kendiliğinden adam

olmaz. Ne yapacaksa yine devlet yapacak, onu adam edecektir.” (s. 68). İdealize edilen ulus-devlet imajına uymayan Dersim, “ulusal sınırlar içindeki en büyük sorun” (Göner, 2017: 1), “acilen medenileştirilmesi gereken bir çıban” olarak adlandırılır (Hallı’dan aktaran Gündoğan ve Gündoğan, 2019: 27). Devlet söyleminde “yabancı” olarak tanımlanan Dersim (Göner, 2017: 1), “ıslah edilmesi”, “boyun eğdirilmesi”, “ele geçirilmesi”, hatta “kolonize edilmesi” gereken bir coğrafya olarak tasvir edilir (Aygün’den aktaran Aslan vd. 2013: 131). “Ehlileştirilmesi, disiplin altına alınması ve kontrol altında tutulması” gereken Dersim, bir tür “Pandora’nın kutusu” dur (Aslan’dan aktaran Aslan vd. 2013: 263).

4 Mayıs 1937’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Bakanlar Kurulu’nca “Tedip ve Tenkil Operasyonu” adı altında kabul edilen kararla (Aygün, 2009) bölgede “uzun süreli katliamlar ve insanları yerlerinden etme politikaları uygulanır” (Göner, 2017: 1). 1937 yılında başlayan ve 1938 yılında sona eren operasyonda, resmi rakamlara göre öldürülen ve sürgün edilenlerin sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte; 13160 kişinin öldürüldüğü ve 11.818 kişinin ise batı illerine sürgün edildiği tahmin edilmektedir (Hallı’dan aktaran Gündoğan ve Gündoğan, 2019: 23-24).

“...O yıl leş kargası, kerkenez, karakuş, kuzgun, çaylak, çakal, sırtlan, yılan, çıyan tekmiş leşçil mahlûkat insan etine doydı...” (Yağan, 2019: 19).

Yetmiş yıllık baskı ve yasaklar nedeniyle resmî ideoloji ve tarih tezinde “isyanı bastırma hareketi” olarak geçen Dersim 38, Cumhuriyet’in kara kutusuna benzetilir (Gündoğan ve Gündoğan, 2019). 74 yıl sonra açılan sınırlı arşivler ve Dersim 38 tanıklarıyla yaptıkları görüşmeler sonrasında Nezakat ve Kazım Gündoğan, yaşananların bir isyan olmadığı sonucuna varır:

“Bu harekât; Türkleştirme, Sünnileştirme ve hatta etnik temizlik amaçlı askeri, siyasal, sosyal ve kültürel boyutları olan bir politikanın ürünüydü. Bölgede isyanı bastırma gerekçesiyle büyük bir katliam yaşandı. Birçok aile Anadolu’nun başka bölgelerine sürgüne gönderildi.... Bugüne kadar bilinmeyen konulardan biri, bu tarihlerde Dersimli kızların asker ve sivil bürokrasideki ailelere evlatlık olarak dağıtılmasıdır. Hükümet bu yolla çok sayıda Alevi Kürt ve Zaza çocuğu Türk-Sünni kültürüyle asimile etmiştir” (Gündoğan ve Gündoğan, 2019: 23-24).

Toprak, 1937-38 Dersim Harekâtı’nı ulus-devlet çatısı altındaki bütünleşme sürecinin bir parçası olarak Cumhuriyetin “uygarlaştırma görevi” (2012: 536) çatısı altında değerlendirir: 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile Cumhuriyet, medenileşme görevinin gerekli olduğu üniter bir ülke hayalini kurar ve bu dönemdeki en büyük sorun Dersim de dâhil olmak üzere ulaşılması zor bölgelerin milletle bütünleştirilmesidir (Toprak, 2012: 539-540). Toprak; ayrıca, Cumhuriyet rejiminin homojen bir toplum inşa etme sürecinin o yılların tarihsel bağlamı dışında anlaşılması gerektiğini ve Dersim 1937-38 Harekâtında etnik kaygının arka planda olduğunu ve ülkenin güvenliğinin ön planda olduğunu savunur.

2. “SEÇİLMİŞ” KOLEKTİF TRAVMA, TRAVMANIN NESİLLER ARASI AKTARIMI

Alexander (2004) , 20. yüzyıl itibarıyla, önce batı toplumlarında, sonra da dünyanın geri kalanında bir şiddet eylemi ya da bir olay nedeniyle “travmatize olma” halinden söz edilmeye başlandığını belirtir. Bu “travma dili” insanların sadece kendilerine değil, aynı zamanda parçası oldukları topluluğa olanları açıklamak için de kullanmaya başlar. (Alexander’dan aktaran Alexander vd. 2004: 2). Sonuç ve etkileri zaman içerisinde devam eden bir deneyim olarak travmanın (Piager’den aktaran Elliott ve du Gay, 2009), psikoloji alanında yaygın olan bireysel perspektifine ek olarak, kolektif yönü de dikkat çekmeye başlar. Bireysel ve kolektif travma arasındaki fark Erikson (2004) tarafından kavramsallaştırılır:

“Bireysel travma ile, kişinin etkili bir biçimde tepki veremeyeceği, ani ve acımasız bir güçle kişinin savunmasını aşan psişeye olan bir darbeyi kastediyorum.... Öte yandan, kolektif travma ile, insanlar

arasındaki bağları ve hâkim olan toplumsallık duygusunu zedeleyen, toplumsal yaşamın temel dokularına olan bir darbeyi kastediyorum. Kolektif travma, ondan muzdarip olanların farkındalığına yavaş ve hatta sinsice işler, dolayısıyla normalde travmayla ilişkilendirilen ani olma niteliğine sahip değildir. Ama yine de bu bir tür şok, topluluğun artık etkili bir destek kaynağı olarak var olmadığı ve benliğin önemli bir bölümünün kaybolduğunun yavaş yavaş fark edilmesidir...” (Erikson’dan aktaran Alexander vd. 2004: 4).

Kolektif travma, Hirschberger’e (2018:1) göre, yalnızca tarihsel bir vaka veya korkunç bir durumun anısı olmaktan ziyade, onu anlamlandırma çabası ve gruplar arasında ve içinde sürekli müzakere edilen bir süreçtir. Alexander (2004:1), kültürel travma teorisi adı altında bir kolektif travma modeli önerir: “herhangi bir topluluğun üyeleri, grup bilinçlerinde silinmez izler bırakan, hafızalarını sonsuza dek etkileyen ve gelecekteki kimliklerini temel ve geri dönülmez şekillerde değiştiren korkunç bir olaya maruz kaldıklarını hissettiklerinde kültürel travma ortaya çıkar”. Kolektif travma ile başlayan süreç toplumsal hafızaya dönüşür ve nihayetinde toplulukların kim olduklarını ve nereye gittiklerini yeniden tanımlamalarıyla sonuçlanır (Hirschberger, 2018: 1).

Koh (2021: 115), kolektif travmanın tek bir bakış açısı veya disiplinle ele alınamayacak kadar çok boyutlu, çok yönlü bir sorun olduğunu; birçok disiplinin onu anlamlandırmaya katkıda bulunduğunu belirtir ve kolektif travmanın anlaşılması için farklı perspektiflerin entegrasyonunu önerir. Travma teorisinin psikoanalitik yaklaşımı, “dış sarsıcı olay ile bireyin içsel travmatik tepkisi arasına bilinçdışı duygusal korkuları ve bilişsel olarak çarpıtılmış savunma mekanizmaları” yerleştirir (Alexander vd. 2004: 5). Bu yaklaşıma göre, insanların başına kötü şeyler geldiğinde, o kadar korkabilirler ki “travma deneyiminin kendisini” gerçekten “bastırabilirler”; doğrudan biliş ve rasyonel anlayışı harekete geçirmek yerine, travma yaratan olay kişinin hayal gücünde ve hafızasında çarpıtılır ve travma hakkındaki gerçek yalnızca “farkında olmadan” algılanır: “Travmatik duygu ve algılar, o halde, yalnızca olayın kendisinden değil, aynı zamanda onu bastırılmış halde tutma kaygısından kaynaklanır” (Alexander vd. 2004:5).

Holokost’tan kurtulanlar ile yaptığı görüşmelere dayanarak travmatik deneyimlerin uyandırdığı duyguları isimlendirmenin yolunu arayan Gampel’den aktaran Orozco ve Suárez, (2000:50), Freud’un “bastırılmış olanın geri dönüşü”nü ifade etmek için kullandığı “tekinsiz”(uncanny) terimine başvurur. Tekinsizlik kavramı Gampel tarafından “kelimelerle ifade edilemeyen korkutucu deneyimleri” içerecek şekilde genişletilir; tekinsiz deneyim, Gampel’in deyişiyle “hatırlama ve unutma arasındaki bir diyalektiğe karşılık gelir” (49). Gampel (aktaran Orozco ve Suarez, 2000: 50) kolektif travmaları yaşayanların daha önceki bildikleriyle bağdaşmayan, akıl almaz ve gerçek dışı bir durumla karşı karşıya kaldığını ve artık kendi gözleriyle gördüklerine tam olarak inanmadığını ve yaşadıkları gerçek dışı durum ile kendi hayal güçlerinden kaynaklanan korkuları ayırt etmekte zorlandığını belirtir. Tekinsizlik, gizli olanı görünür, tanıdık olanı da garip ve korkutucu hale getirir. Tekinsiz hissetmek (*feeling uncanny*) kaygının özel bir şeklidir; egonun kendisini tehdit eden bir durumla karşılaştığında gönderdiği bir uyarıdır (Orozco ve Suárez, 2000: 50-51). İskoç psikiyatrist Laing tarafından ortaya atılan ve İngiliz sosyolog Giddens tarafından geliştirilen “ontolojik güvenlik teorisi” (*ontological security theory*), Innes ve Steele tarafından kolektif travma ile ilişkisi üzerinden değerlendirilir; “tutarlı bir benlik arayışı, başkaları tarafından tanınma ve onaylanma arzusu” ile ilgili olan ontolojik güvenlik, kolektif travmalar ile radikal bir ontolojik güvensizlik biçimine dönüşür (Innes ve Steele’den aktaran Resende ve Budryte, 2012:34).

Etnik grupların psikoanalitik tarihleri üzerine araştırmalar yapan Volkan (2005:67), kolektif travmaları “seçilmiş örselenme/travma” (*chosen trauma*) terimi ile formüle eder; seçilmiş örselenme/travma, bir grubun şiddetli bir “ortak” kayıpla ve umarsızlık duygusuyla yüzleştiği, “paylaşılmış” alçalma ve incinme duygularına yol açan bir olayın “zihinsel temsili” olduğunu ifade eder. Gruplar geçmişlerinde pek çok travmatik olayla boğuşmuş olabilir, ancak bazıları, “seçilmiş olanlar”, nesiller arasında yüzyıllar boyunca paylaşılır, canlılığını

korur ve grubu bir arada tutar (Volkan, 1998). Seçilmiş travmalar, aynı zamanda grupların aidiyet duygusunu yoğunlaştırarak mevcut siyasi çatışmalar üzerinde güçlü bir psikodinamik role sahiptir (Volkan, 2005).

Gampel (2000), kolektif travmaların sadece kurbanlarının iç dünyasında “yuva” yapmadığını, aile ve nesiller arasında aktarıldığını belirtir. Gelecek nesillere duygusal zarar vermeye devam eden travmatik deneyimler, Gampel tarafından “radyoaktif sızıntı”ya (*radioactive leakage*) benzetilir. “Hayatta kalanların çocukları, iç ve dış gerçekliğin sağlıklı bir şekilde ayrılmasını baltalayan anlaşılmasız korkuları ve endişeleri içselleştirirler” (Gampel’den aktaran Robben ve Suárez-Orozco, 2000:44). Benzer şekilde Volkan, paylaşılan travmanın zihinsel temsilinin sonraki kuşaklara, farklı şiddet dereceleriyle de olsa, aktarıldığını belirtir. Seçilmiş travmaların kuşaktan kuşağa aktarımı, kuşaklar arası sempati ile ilgili değildir; kurtulanların “incinmiş öz benlik imgelerini” çocukların çekirdek kimliklerine “yatırdıkları” bilinçdışı bir süreçtir (2000:68). Utanma ve alçalma duygularından, hakkını savunamama, yas tutamama halinden kurtulmak için incinmiş kişi, kendi imgesini çocuğun geliştirmekte olan kimliğine yatırmaktadır, böylelikle ebeveynin öz benlik imgesi çocukta yaşamaktadır. Örselenen grupta farklı ebeveynler tüm incinmiş öz benlik imgelerini “aynı olaya” gönderme yaparak çocuklarına aktardıkları için “paylaşılan” bir trajedi imgesi gelişir. Zamanla gerçek trajedinin zihinsel temsili, geniş grup kimliğinin bir ögesi haline gelir, belirtecin görünmeyen gücü grup üyelerini bir arada tutar. Seçilmiş örselenme, bir grubun ortak belleğinde kuşaklar boyunca sessiz kalabilirken, grubun kimliğinin tehdit edildiği stres durumlarında yeniden canlanabilir ve sanki olay daha dün olmuş gibi yaşanır (Volkan, 2005).

3. KOLEKTİF TRAVMA, KİMLİK VE SİYASET

İnsan deneyiminin uç noktalarını temsil eden travmalar, kolektif kimliklerin en yoğun şekilde devreye girdiği olaylardır (Misztal, 2003:139). Grup kimliklerinin oluşumunun arkasındaki mekanizmaları anlamak, travma ve biçimlendirdiği hafızayı analiz ederek ve kesiştikleri noktaları keşfederek mümkün olur (Resende ve Budryte, 2014). Travmanın hafızası, anlam arayışını harekete geçirerek grup özdeşleşmesini arttıran nesiller arası bir kolektif benliğin inşasını sağlar (Hirschberger, 2018). Volkan (2008), geniş grup kimliğini seçilmiş travmalar aracılığıyla analiz eder; büyük gruplarda bireylerin çoğu grubun diğer bütün üyeleriyle asla karşılaşmamış ve karşılaşmayacak olsa da seçilmiş travmaların grup üyeleri arasında bir aidiyet duygusu geliştirdiğini vurgular. Volkan’a (2005) göre travmanın etki ve sonuçları bölgesel kalmaz, aynı geniş grup kimliğine mensup bireyler, aynı acı ve öfkeyi hissedebilirler; dolayısıyla, nerede yaşadıklarına bakılmaksızın travmalar, geniş grup içerisindeki bireyleri duygusal bağlarla birbirine bağlar. Afro-Amerikan kimliğinin oluşumunda kültürel travma kavramını araştıran Eyerman’a (2001) göre, kültürel travma olarak kölelik, tüm Afrikalı-Amerikalıların kimlik oluşumunu etkiler ve bir "biz" oluşumu süreci anlamına gelir; Köleliğin travmatik deneyimi, tüm Afrikalı-Amerikalılar tarafından doğrudan deneyimlenen bir şey olmasa da kolektif kimliğin merkezi haline gelir ve Amerika Birleşik Devletleri’ndeki tüm Afrikalı Amerikalıları, köle deneyimi yaşasın ya da yaşamasin, birleştirir..

Kolektif kimliği şekillendiren travmalar, güncel siyasetin nasıl biçimlendiği ve yürütüldüğünde etkilidirler. Geçmişin günümüz siyasetinde bir kaynak haline nasıl geldiği ve bugünde nasıl kullanıldığını üzerine çalışan Jasiewicz (2015), kolektif siyasi eylemlerin şekillenmesinde geçmiş ve bugünün etkileşiminden bahseder. Koh’da (2009) benzer şekilde, zamanın doğrusal boyutuna göre tarihsel kabul edilen travmaların “psikolojik olarak zamansız” olduğunu belirtir. Yıllar öncesinde yaşanmış travmatik bir olay ile yeniden karşılaşıldığında bu olay, geçmişin tarihsel bir vakası olarak değil de şimdide meydana gelen bir hadise olarak yeniden yaşanabilir. Travmanın zamansızlığı, büyük bir grubun günümüzün bir krizine sanki onları geçmişteki kritik bir olaya geri götürüyormuş gibi tepki vermesi şeklinde gözlemlenebilir. Volkan, (2005:70) ise bu süreci “zaman çökmesi” olarak isimlendirir; grup kimliğinin tehdit edildiği durumlarda seçilmiş travmalar yeniden canlanabilir ve sanki

daha d n olmuş gibi yaşanabilir. Geçmişe ilişkin duygular, algılar ve beklentiler güncel olaylara büyük oranda karışır

4. SEÇİLMİŞ BİR TRAVMA OLARAK DERSİM 38

Çok sayıda askerî harekâta, sıkıyönetime, sürgüne, ambargo ve katliama maruz kalan Dersim (Tosun ve Bal'dan aktaran Aslan vd. 2013), herhangi bir coğrafî terim olmanın ötesinde “derin toplumsal tahribatla belleklerde yer etmiş toplumsal ve kültürel bir varlığa” işaret eder (Aslan, 2010:9). Dersim 38, onu doğrudan tecrübe etmiş birincil kuşaklardaki yıkımlarının yanında sonraki kuşaklarda yaşam boyu devam eden olumsuz “psikososyal” etkiler yaratır (Karatay & Günderci, 2023). Sonraki kuşaklar, “köksüzlük” duygusu başta olmak üzere, önemli psikolojik travmalara maruz kalır (Karatay vd., 2017:82). Dersim 38'in ikinci ve  c nc  kuşağı, 38 ile ilgili travmalara yoğun derecede maruz kalmaya bağlı olarak “ fkeli hissetmek, öfkeyle nasıl başa çıkılacağını bilememek, kabuslar nedeniyle uyuyamamak” gibi duygu ve deneyimlerini ifade ederler (elik, 2013:144). Arslan (2016), hem Dersim 38 tanıklarıyla yaptığı görüşmeler hem de döneme ait belgelerin analizi sonucu, bölgede fiziksel ve cinsel Şiddet, sürgün ve zorla evlatlık alınma/zorla eğitime tabi tutulma gibi olayların yaşandığını belirtir; yöre halkının ocuk, kadın ve aile yakınlarının birer isyancı gibi düşünülerek askeri Şiddetin hışmina uğradığına vurgu yapar; kız çocuklarının ailelerinden alınarak Türk ve Sünni kültürüne göre yetiştirilmesi amacıyla subaylara verildiğini dile getirir. Dersim 38, ardında dehşetengiz bir travma ve soyağacı parçalanmış bir nesil bırakır (Arslan, 2022a). Dersim 38'in sonraki nesillerinin bugünkü yaşamları ile 38 arasında bağlantı kurduğu, kendilerini “Dersimli” olarak tanıtmak istedikleri ve başta güvenlik g leri olmak üzere yetkililere karşı güvensizlik hissiyatı besledikleri de bilinmektedir (elik, 2013: 145). G ner (2017), Dersimli  c kuşağı (38'in oluşturduğu tanıklar, 1960-1970'lerde sol hareket içinde büyüyen çocuklar ve 1990'larda kendi kimliğini devlet terörü üzerinden yorumlayan torunlar) hayat anlatıları üzerinden inceler; her  c kuşağın da devlet Őiddetine maruz kaldığını ve devlet söylemindeki dönüşümlere rağmen devletin  c kuşak tarafından “aynı baskıcı yapı” da algılandığını belirtir. Toplumsal belleğin yokluğunda bu baskıcı devlet imajı, kolektif kimliği Şekillendiren bir tarih bilinci olarak sonraki Dersim kuşaklarına aktarılır (G ner, 2017). Dersim 38 sonrası bölgedeki toplumsal olaylar, örneğin 1994'te Dersim köylerinin boşaltılması, Dersimlilere “yeniden travmatize olma” halini yaşatır ve 38'in devamı gibi deneyimlenir (Karatay vd., 2017).

“Dersim'de isyan mı oldu, katliam mı?” tartışmalarının uzunca bir süre tartışıldığı Dersim 38 meselesi, farklı zamanlarda güncel siyasetin önemli araçlarından biri olur, 2009 yerel seçimleri ya da 2010 Referandumunda olduğu gibi, Dersim 38 bir “tatbikat alanına” dönüşür (Aslan, 2010:10). 2009 yılında, 1938'de yaşananların bir isyan olduğunu savunan CHP'li Onur  ymen, o zaman henüz genel başkan olmayan Kılıçdaroğlu tarafından istifaya davet edilir (“ ymen gereğini yapmalı”, 2009). “Dersim coğrafyasında yaşanan olay, bir insanlık dramıdır. Bu bölgede yaşayan insanlar, o dönemin acılarını, o dönemin kaybolan hayatlarını, o dönemin ağıtlarını dinleyerek bugünlere geldiler” (Kılıçdaroğlu, 2009) diyen Kılıçdaroğlu'nun istifa çağırısı karşılık bulmaz (Zırh ve Akçınar'dan aktaran Aslan, 2010:48). 14 Ağustos 2010 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan'ın “Dersim köylerini kim bombaladı? Zamanının, o zamanki Cumhurbaşkanı'nın emriyle... Kimdi? İsmet İnönü, CHP'nin başındaydı. Yani CHP bombaladı” konuşması Dersim 38'i bir kez daha Türk siyasetinin gündemine getirir ve siyasetin sol yelpazesinde yer alan Alevilerin, Dersim 38'i “isyan” olarak dillendiren CHP yerine ona “katliam” diyebilen AKP'yi desteklemeleri beklenir (Zırh & Akçınar'dan aktaran Aslan vd., 2013:49). Yerel ile merkez arasındaki uzlaşmazlığın derinleştiği olay olarak kabul edilen Dersim 38 (Orhan'dan aktaran Aslan vd. 2013), Dersimlilerin, merkezi otoritesinin Dersim'deki her politikasının önceliğinin “mek nın denetimi” (Aslan vd. 2013: 263) olduğu konusunda bir algı geliştirmesine sebep olur ve bu sebeple Dersim'deki barajlar, HES'ler, GAP ya da diğer projeler, Dersimliler tarafından “bölgeye yönelik bir yatırım olarak değil, modern devletin denetleme pratiklerinin bir devamı olarak” görülür.

5. YÖNTEM

Niteliksel görüşmeleri standartlaştırılmış araçlarla (Olay Kontrol Listesi ve Kolektif Benlik Saygısı Ölçeği) birleştiren karma yöntem yaklaşımını kullanan bu çalışma; yaş, cinsiyet ve kuşak farkı gözetmeden Bilgilendirilmiş Onam Formu çalışmaya katılmayı kabul eden tüm Tuncelili (Dersim) katılımcılarla yürütülmüştür. Çalışmanın Etik Kurul Onayı, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu tarafından verilmiştir. Çalışma, 17 Haziran 2022- 22 Ağustos 2023 tarihleri arasında ulaşılan katılımcılarla yürütülmüştür. Nitel, açık uçlu görüşmelerde, katılımcılara (a) Dersim 38'i ilk nasıl ve kimden öğrendikleri, (b) Dersim 38'i hatırladıkları zamanki duyguları, ve (c) son zamanlarda onlara Dersim 38'i hatırlatan ya da Dersim 38'i sanki tekrar yaşıyormuş gibi hissettiren olay/olaylar sorulmuştur.

a. Örneklem

Araştırma yaşları 21 ile 70 arasında değişen ($M = 39.05$, $SS = 10.99$) toplam 57 Tunceli (Dersim) (30 erkek, 27 kadın) ile gerçekleştirilmiştir. Örneklem % 63'ü ($n=36$) Tunceli doğumludur, %33'ü ($n=19$) Türkiye'de Tunceli dışında bir ilde ve diğer katılımcılar ($n=2$) Türkiye dışında bir ülkede doğmuşlardır. Katılımcılar ikamet ettikleri yere göre gruplandırıldığında, 34'ünün Türkiye'de Tunceli dışında bir ilde (yüzde 59,6), 15'inin yurt dışında (yüzde 26,3) ve geri kalan 8 kişinin de (yüzde 14) Tunceli'de ikamet ettiği görülmüştür.

b. Veri Toplama Araçları

Çalışmanın niceliksel bölümünde aşağıdaki test araçları kullanılmıştır:

- i. **Olay Kontrol Listesi:** 1991-1995 Hırvatistan Savaşına göre düzenlenmiş olay kontrol listesi (*War Event Checklist*; Svob vd. 2016), çalışmanın amacına uygun olarak Dersim 38'e göre uyarlanmıştır*. 10 maddelik bir listeden oluşan veri toplama aracı, Dersim 38 sırası ve/veya sonrası yerinden edilme, sevdiklerinden ayrılma, Dersim 38 sırasında herhangi bir şiddet olayına tanık olma gibi durumları içermiş; katılımcılar evet, hayır veya emin değilim şeklinde yanıt vermiştir. Kontrol Listesi, öncelikle, katılımcıların ebeveynlerinin (Dersim 38'in 1. ya da 2. Kuşağı) Dersim 38 sırası ve/veya sonrası travmatik olaylara maruz kalma derecelerini göstermesini sağlamak için bir geçerlilik ölçütü olarak kullanılmıştır. Olay Kontrol Listesine, Dersim 38 sonrası kuşakların aile üyelerinin travma deneyimlerini ölçmek amacıyla başvurulmuştur.
- ii. **Kolektif Benlik Saygısı Ölçeği:** Ölçek, kişinin etnik grubuyla ilişkili pozitif benlik saygısını ölçmek için tasarlanmıştır. Tüm sorular 1'den (Kesinlikle Katılmıyorum) 7'ye (Kesinlikle Katılıyorum) kadar değişen 7'li likert ölçeğinde yanıtlanmıştır. Ölçek Dersimlilerin olumlu grup özdeşleşmesini ölçmek için kullanılmıştır.

6. BULGULAR

Öncelikle katılımcılardan ailelerinin hayatında meydana gelmiş en önemli olduklarını düşündükleri toplumsal olaylardan en az üç tanesini sıralamaları ve bu olayları kendilerine göre en önemliden başlayacak şekilde

* Travma alanında dil geçerliliği yapılmış ve Türkçe olarak yaygın kullanılan "DSM - 5 için Travma Sonrası Stres Bozukluğu Kontrol Listesi, Travma Değerlendirme Formu, ACE Ölçeği, Peritratmatik Dissosiasyon Ölçeği...vb" ölçekler bireysel travma ve etkisini ölçme amacıyla oldukları için, kolektif travma ve onun nesiller arası aktarımını analiz etmek için uygun değildi. Bu sebeple, olayı "direkt" yaşamamış sonraki travma kuşaklarının ailelerinin travmatik deneyimlerini öğrenmek için Svob ve arkadaşlarının (2016) bu amaçla kullandığı War Event Checklist'e başvuruldu ve tercümesi Gökçe Ergin Cemal (2023) tarafından yapıldı.

yazmaları istenmiştir. Ardından sırasıyla Olay Kontrol Listesi, Kolektif Benlik Saygısı Ölçeği ve bazı demografik bilgiler (yaş, cinsiyet, yaşanılan şehir vb.) sorulmuş, araştırma açık uçlu sorularla (Dersim 38'i ilk nasıl ve kimden öğrendikleri, Son zamanlarda Dersim 38'i hatırlatan olay ya da olaylar ve Dersim 38'i hatırlandığında hissedilen duygular gibi) sonlandırılmıştır.

a. Kolektif Travma Olarak Dersim 38, Nesiller Arası Aktarım, Kolektif Kimlik

Katılımcılardan ailelerinin hayatında meydana gelen en önemli toplumsal olayları belirtmeleri istendiğinde, katılımcıların 22'si (%38,6) Dersim 38'i ebeveynlerinin hayatındaki en önemli toplumsal olaylardan biri olarak hatırlarken, 17'si (% 29,8) Dersim 38'i ebeveynlerinin hayatındaki en önemli toplumsal olay olarak belirtmiştir. Tablo 1'de görüldüğü şekilde katılımcıların ortalama travma puan ortalaması $5,40 \pm 3,069$ olarak hesaplanmıştır.

Tablo 1. Toplam Travma Puanının Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Standard Sapma
Toplam Travma Puanı	57	,00	10,00	5,40	3,07

Olay Kontrol Listesi, katılımcıların aile üyelerinin %70,2'sinin Dersim '38 sırası ve/veya sonrasında yakınlarının ölümü sebebiyle yas yaşadığını, % 66,7'sinin yerinden edildiğini, yüzde 66,7'sinin aşırı yoksunluk yaşadığını, yüzde 63,2'sinin sevdiklerinden ayrıldığını, yüzde 59,6'sının da şiddet olaylarına tanık olduğunu göstermiştir. Tablo 2'de gösterildiği şekilde, travma yaşantılarının ortalama puanları, katılımcıların aile üyeleri arasında en yüksek travma yaşantısının yakınlarının ölümü sebebiyle yas olduğunu göstermekte olup ($M=1,61$, $SS=.648$), bunu aşırı yoksunluk ($Ort1,51 \pm .65$), sevdiklerinden ayrılma ($1,40 \pm .842$), yerinden olma ($M=1,40$, $SD=.884$) ve şiddet olaylarına tanıklık etme ($M=1,39$, $SD=.796$) izlemiştir.

Tablo 2. Olay Kontrol Listesi- Travma Frekansları

	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sapma
Sevilen Birinin Kaybı	57	0	2	1,61	,65
Aşırı Yoksunluk	57	0	2	1,51	,76
Sevdiklerinden Ayrılma	57	0	2	1,40	,84
Yerinden Edilme	57	0	2	1,40	,88
Şiddet Eylemlerine Tanık Olma	57	0	2	1,39	,79
Göç Etme	57	0	2	1,33	,87
Herhangi bir Şiddet Eyleminin Kurbanı Olma	57	0	2	1,21	,86
Bombardımana Maruz Kalma	57	0	2	1,18	,84
Fiziksel Yaralanma	57	0	2	1,18	,80
Dersim 38'deki Şiddet Eylemlerine Dâhil Olma	57	0	2	,74	,76

Dersim 38'in nesiller arası aktarımını öğrenmek amacıyla katılımcılara Dersim 38'i ilk nasıl ve kimden öğrendikleri sorulduğunda verilen bazı yanıtlar şu şekildedir:

“Bu tür katliamları, soykırımları kimse oturup çocuklarına anlatmaz. Ama topluluk tarihinde bu türden olaylar olan her çocuk bir şekilde bilir bu acıları; ağıtlardan, fısıltılardan, anne babaların daima endişeli uyarmalarından, geçmişe ait her neşeli anının bir ah ile, sessizlikle bölünmesinden bilir. Sonra o ah'lar ve sessizlikler büyüme sürecinde bilgiye, bilince dönüşür. Dolayısıyla geçmişine ilişkin farkındalık miladı çok az birey için mevcuttur. Benim böyle bir miladım yok mesela, hep biliyordum sanırım. Detaylanması belki zamanla olmuştur.”

“Günlük konuşma içerisinde duyduklarım zaman içinde anlam bulmaya başladı. Tam bugün duydum ya da tam şu anda beni karşılarına alıp konuştular anlattılar olayları diyemem. Ancak yaşamın tüm alanına sirayet eden günlük konuşmalardan parçaları aklımda topladıklarım. Belgeseller, kitaplar, evde sokakta konuşulan konular ben kimim sorusuna cevap arıyordu. Tam bir tarih veya kişi ismi veremem şu noktada.”

“Küçükken ağıtlardan öğrendim.”

“Babamdan öğrendim. 5- 6 yaşlarındayken babama neden dedem ve nenemin olmadığını sorduğumda onların devlet tarafından öldürüldüğünü söylemesiyle öğrendim.”

“İlkokula giderken öğrendim, okula başlarken babaannem dedi ki, alevi olduğunu kimseye söyleme, ben de neden dedim, sonra gelip sordum. Nenem üstü kapalı bir şeyler anlattı. Sonra ben her şeyi öğrendim.”

“Dedem hep anlatırdı.”

“Ailemden öğrendim. Dersimli Kürt Alevisi bir aileye mensubum. Böyle konular sürekli konuşulur bilinçlendirme için.”

“Pir'imizden ve Dayımın eşi yengemden/sütannemden”

Dersim 38'i hatırlayınca, katılımcıların yüzde 28,1'i karışık duygular (üzüntü, öfke ve nefret gibi) hissettiğini belirtmiştir; katılımcıların yüzde 14'ü Dersim 38'i hatırlayınca en yoğun duygularının üzüntü duyduğunu ifade etmiştir:

“... Sürekli bir tedirginlik hali...”

“Üzüntü ve korku”

“Öfke, nefret”

“Üzüntü, kin, öfke.”

“Üzüntü, kızgınlık, kırgınlık ve terk edilmişlik.”

“Acı duymak, çaresizlik, hesap sorma arzusu.”

“Nefret.”

“Acı ve dram”

“Acı, kabullenmeme, öfke”

“Hüzün, çaresizlik”

Etnik kimliğimle gurur duyarım, etnik kimliğim kim olduğumun önemli bir parçasıdır gibi ifadeleri içeren pozitif kolektif benlik saygısı ölçeği Tablo 3'te görüleceği şekilde katılımcıların toplam pozitif benlik ortalamasının yüksek bulunduğunu göstermektedir ($M= 4,32, SD=.85$).

Tablo 3. Pozitif Kolektif Benlik Ortalaması

	N	Minimum	Maksimum	Ortalama	Std. Sapma
Pozitif Kolektif Benlik	57	2 ,00	6,00	4,32	,85

b. Travmanın Zamansızlığı: Dersim 38'i Bugünde Hatırlamak

Katılımcılara bugün Dersim 38'i hatırlatan ya da onu sanki tekrar yaşıyormuş gibi hissettiren olay/olaylar sorulmuştur. Katılımcılardan alınan cevaplar 7 ayrı kategoride gruplandırılmıştır: Dersim'in 38'inci Yıldönümü/Dersim 38 ile İlgili Belgeler, Belgeseller, Filmler (1), Ayrımcılık / Ötekileştirilme (2), Doğrudan Alevilere Yapılan Toplu Şiddet Eylemleri/Katliamlar (3), Kürtlere yönelik eylemler/ Kürtlerle ilgili siyasi olaylar (4), Dersim ve/veya Dersimlilere yönelik birden fazla olay (5), Yanıtsız/Belirtilmemiş (6) ve Diğer/İlgisiz/Kategori dışı (7).

Katılımcıların yüzde 31,6'sı onlara bugün Dersim 38'i hatırlatan ya da onu tekrar yaşıyormuş gibi hissettiren olay/olayları belirtirken "birden fazla olay" belirtmiştir; Dersim ve/veya Dersimlilere yönelik idari, politik ve etno-dinsel müdahaleleri içeren bu olaylar arasında "*Dersim'deki kolluk kuvvetlerinin davranış ve sayısı*", "*Kılıçdaroğlu'nun Çubuk'ta yaşadıkları*", "*Cem evlerine görevli atanması*", "*Dersim'deki inanç merkezlerine ve kutsal canlılara yapılan müdahaleler*" yer almaktadır. Katılımcıların yüzde 17,5'i Dersim 38'i Maraş, Sivas, 1994 köy boşaltmaları gibi doğrudan Alevilere yönelik toplu şiddet olayları ile hatırlarken, yüzde 15,8'i Dersim 38'i hatırlatan herhangi bir olay belirtmemiş, yüzde 14'ü Dersim 38'in yıldönümlerinin ya da Dersim 38 ile ilgili belge, belgesel ya da filmlerin Dersim 38'i hatırlattığını belirtmiştir. Katılımcıların yüzde 8,8'i ise Dersim 38'i Kürtlerle ilgili siyasi olaylarla hatırlamıştır.

"Öncelikle kapı işaretlemeler, siyaseten tamamen farklı kulvarda da olsa Kılıçdaroğlu'nun Çubuk'ta yaşadıkları, öğrencilik yıllarımdaki politik mücadelede ülkücülerle yaşadığımız kavgalar, sevdiğim sanatçıların, politikacıların, siyaset yapanların maruz kaldığı sistematik saldırılar (fiziksel ya da sözlü), kısaca haklı mücadelelerinde yalnız bırakılan kişi veya grupların hepsi bana 38'i yeniden hatırlatıyor."

"Orman yakma, kontrol noktalarda kimlik kontrolü, bölgedeki kolluk kuvvetlerin davranış ve sayısı, baraj yapma, Cem evlerine görevli atama, ilde cinayetlerin artması"

"Özellikle Aleviliğe ve Dersim'deki inanç merkezlerine ve kutsal canlılara yapılan müdahaleler, yeni nesillerin Aleviliğe uzak durması ve kültürel yozlaşma Dersim 38'i hatırlatmakta."

"Her Dersim 38 katliamının olduğu tarihin yıl dönemi"

"1994 köylerin yakılması ve boşaltılması"

"1994 köy boşaltma olayları yeni nesil ve köylüler üzerinde çok etkili oldu. Yeni bir 38 olayı gibi algılandı ve gerçekten kötüydü.30 yıla yakın bir süre geçmesine rağmen halen insanlar köylerine dönemediler."

"Kimyasal gaz belgeleri. Dedem dere kenarlarında çok ölü kuş gördüklerini anlatmıştı."

"38'den bu yana yapılan tüm Alevi katliamları, ev işaretlemeler, Dersim'de kaybedilen katledilen insanlar, geçirtilen 38"

"Ezidilere yapılanlar."

"Sivas katliamı, Maraş katliamı tekrar bu ülkede bu hadiseler olabilir hissettirdi."

"Roboski, Suruç, Ankara Gar Katliamları..."

“Maraş ve Çorum katliamları, Gazi Mahallesi katliamı”

“Cem evlerine saldırılması, HDP şahsında Kürtlere siyaset yaptırılmaması, Rojava’da nerede ise her gün sihalar eli ile masum bir Kürdün öldürülmesi”

“Sivas olayı”

“12 Eylül, Ankara Katliamı, Suruç, bir sürü olay...”

“Yakın geçmiş için Madımak olayları”

7. SONUÇ VE TARTIŞMA

Travmayı kolektif bir çerçeveden, özellikle de psikanalitik kuramdan analiz etmeye odaklanan bu çalışma, Dersimliler için “önemli bir kırılma noktası” (Aslan’dan aktaran Yağan, 2019:13) olarak kabul edilen Dersim 38’i, kolektif travma kavramına göre değerlendirmiş, onun geniş grup kimliği ile bağı ve günümüz siyasetine nasıl nüfuz ettiği üzerine yanıtlar aramıştır.

Çalışma, Dersim 38’in onu doğrudan tecrübe etmemiş nesilleri tarafından önemli bir toplumsal olay olarak hatırlandığını göstermektedir. Dersim 38’in sonraki kuşakları, doğrudan sorulmasa dahi Dersim 38’i ailelerinin hayatındaki en önemli toplumsal olay olarak “hatırlayabilmektedir”. Dersim 38 sırasında ve/veya sonrasında yaşanan olaylar detaylarıyla incelendiğinde, 38 sonrası Dersim kuşakları, aile üyelerinin Dersim 38 sırası ve/veya sonrasında sevilen birinin kaybı, aşırı yoksunluk, sevdiklerinden ayrılma, yerinden edilme, şiddetli gibi yoğun travma deneyimlerinden bahsetmektedir. Dersim 38 kolektif bir travmatik deneyim olarak hatırlanmakta bu da kolektif travma teriminin Dersimliler için geçerli olabileceğini göstermektedir.

Erikson’dan aktaran Alexander vd. (2004: 4) kolektif travmayı tanımlarken kullandığı şekliyle ifade edilecek olursak, Dersimliler için Dersim 38 “toplumsal yaşamın temel dokularını yıkan bir darbe”dir. Yine benzer şekilde, Alexander’ın kültürel travma teorisine göre değerlendirildiğinde, *Tertelenin* Dersimlilerin grup bilincinde kalıcı izler bırakan, hafızalarını sonsuza dek etkileyebilen ve gelecekteki kimliklerini geri dönülmez şekillerde değiştirebilen bir yıkım, kültürel bir travma olarak ele alınabileceği söylenebilir (Alexander’dan aktaran Alexander vd., 2004:1). Dersim 38, yalnızca tarihsel veya korkunç bir vaka olmaktan öte, onu anlamlandırma çabası ve Dersimliler arasında ve içinde sürekli müzakere edilen bir süreçtir (Hirschberger, 2018:1). 1938 ile başlayan süreç Dersimlilerin toplumsal hafızasına dönüşerek onların kim olduğunu yeniden tanımlamalarına imkân vermiş olabilir; bu yönüyle travmatik bir deneyim olarak Dersim 38, grup özdeşleşmesini artıran nesiller arası bir kolektif benliğin inşası olarak yorumlanabilir (Hirschberger, 2018).

Bulgular, Volkan’ın (2005) seçilmiş travma kavramına göre değerlendirildiğinde, 38’in Dersimliler için ortak kayıpların ve yoğun “paylaşılmış” incinme duygularının yaşandığı bir “zihinsel temsil” olduğu görülmektedir. Seçilmiş travma olarak Dersim 38, yıllar boyunca canlılığını korumuş ve etno-dinsel bir topluluk olarak Dersimlileri “nesiller arası aktarım yoluyla” bir arada tutmuştur (Volkan, 1998). Dersim 38’i doğrudan deneyimlememiş Dersim nesillerinin de sanki Dersim 38’i yaşamış gibi keder, acı ve öfke duygularını yoğun ifade ettiği görülmüştür. Bu noktada travmanın nesiller arası aktarımının etkili olduğundan söz edilebilir. Önceki nesillerin travma ile ilgili çözümlenemediği duygu durumları -kayıplarla ilgili tutulamayan yas, utanma, hakkını savunamama- ve “incinmiş öz benlik imgeleri” sonraki Dersimli nesillerin çekirdek kimliklerine aktarılmış olabilir. Benzer şekilde, Gampel tarafından savunulduğu gibi Dersim 38’in sadece kurbanların iç dünyasında “yuva” yapmadığı ve Dersim nesilleri arasında aktarıldığı anlaşılmaktadır. Ağıtlar, fisiltılar, ebeveynlerin endişeli uyarımları ya da “geçmişe ait neşeli anların içindeki bir ah” nesiller arasında Dersim 38’in bir aktarımı olarak katılımcılar tarafından dile getirilmiştir. Nitekim Arslan’ın (2022b:174-178) Tuncelili lise öğrencileriyle yaptığı yaptığı bir çalışmada Dersim 38’in belleklerde kuşaklararası aktarılıp tüm canlılığı ile yaşatıldığını somut şekilde

kanıtlamıştır. Volkan'ın (1998; 2008) seçilmiş travma ve grup kimliği arasındaki ilişki analizlerinden yola çıkarak, Dersim 38'in zihinsel temsilinin, tüm Dersimlileri bir arada tuttuğunu ve Dersim kimliğine taşındığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu araştırma, Dersimlilerin kolektif kimlikleri konusunda olumlu bir tutum içinde olduklarını ve parçası oldukları bu etno-dini grubun mensubu olmanın benzersiz olduğuna inandıklarını ortaya koymaktadır. Dersimlilerin çoğu diğer Dersimlilerle fiziksel olarak bir araya gelmeyecek olsa da grup içerisinde bir aidiyet duygusu paylaşmaktadırlar (Volkan, 2008:4).

Dersim 38, aynı zamanda mevcut siyasi çatışmalar üzerinde güçlü bir psiko-politik role sahiptir (Volkan, 2005). Kılıçdaroğlu'nun adaylığı ile gündeme gelen Alevi ve Dersim kimlikleri tartışmalarında olduğu gibi mevcut zamanla etkileşime girerek "travmanın zamansızlık duygusu" (Koh, 2021) ya da "zaman çökmesi" (Volkan, 2005) kavramlarının Dersim 38 örneği için geçerli olabileceğini göstermektedir. Travmatik bir deneyim olarak Dersim 38, zamanın doğrusal boyutu açısından tarihsel olsa da psikolojik açıdan "zamansız"dır. 38'in zihinsel temsilinin grup kimliğinin tehdit edildiği durumlarda, *tekinsizlik* (Gampel, 1996) ya da *ontolojik güvenlik arayışı gibi* (Innes ve Steele'den aktaran Resende ve Budryte, 2012), yeniden canlanabildiği ve sanki olay daha dün olmuş gibi yaşanabileceği görülmektedir. Dersim 38'i hatırlamak, gündelik siyasette sosyal ve politik imalar üretir. "2019 yılında Çubuk'ta Kılıçdaroğlu'na yönelik linç girişimi", "Türkiye'de Kürtlerin siyaset yapmasının engellenmesi", Aleviliğe yönelik siyasi müdahaleler, Cemevlerine yönelik saldırılar, Dersim'deki baraj projeleri ve kutsal mekanları etkileyen orman yangınları, Dersim 38'in yıldönümleri, Maraş ve Sivas gibi doğrudan Alevileri hedef alan katliamların Dersim 38'in bir hatırlatıcısı haline geldiği görülmektedir (Karatay, vd., 2017). Dersim 38, yalnızca tarihi bir olay olmanın ötesinde, onu "sürekli" bir anlamlandırma çabasıdır. Dersim 38, çeşitli olaylar aracılığıyla - HES ve baraj projelerinin neden olduğu ekolojik tahribata karşı bölgedeki kitlesel reaksiyonlar (Orhan'dan aktaran Aslan vd. 2013:261) ve yakın zamanda Dersimli bir Alevinin cumhurbaşkanlığı adaylığı gibi- güncel siyasette yeniden yorumlanmakta ve mevcut meseleleri/algıları şekillendirmektedir.

4 Mayıs 2008'de Amerika Birleşik Devletleri'nin 44. ve "ilk siyahi başkanı" olan Barack Hussein Obama, köleliği kültürel travma olarak tecrübe etmiş Afrikalı-Amerikalılar için "yeni bir başlangıcın umudu" olmuştu; 14 Mayıs 2023 kritik seçimleri öncesi Alevi ve Dersimlilerin aynı umudu Kılıçdaroğlu için taşıdıklarını düşünmek zor olmasa da sonuç Aleviler ve Dersimliler için olumlu sonuçlanmamıştır. "Dersimli bir Alevi", Cumhuriyetin ikinci yüzyılında Türkiye'nin 13. Cumhurbaşkanı olarak seçilmemiştir. Bundan sonra etno-dinsel kimlik (Alevilik, Kürtlük, Dersimlilik) talebi çerçevesinde 38'in nereye, nasıl konumlandırılacağını yeni siyasi tartışmalar belirleyecektir.

KAYNAKÇA

Aksoy, G. (2009). *Anadolu Aleviliği'nden Dersim'e*. İstanbul: Dipnot Yayınları.

Aksener: Altılı Masa artık noter masasına dönüşmüştür, İYİ Parti buna boyun eğmeyecektir. (2023, Mart 3).

Sol: <https://haber.sol.org.tr/haber/aksener-altili-masa-artik-noter-masasina-donustumustur-iyi-parti-buna-boyun-egmeyecektir-367603> adresinden alındı

Alexander, J., Eyerman, R., Giesen, B., Smelser, N., & Sztompka, P. (2004). *Cultural Trauma and Collective Identity*. California: University of California Press.

Arslan, Y. (2016). Militarist Şiddetin Mağduru Olan Kadınlar: 1938 Dersim Olayları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(4), 719-742.

Arslan, Y. (2022a). *38, Travma, İyileşme ve Annemin Yüzyılı*. Ankara: Kalan Yayınları.

Arslan, Y. (2022b). *Resmi ve Sözlü Tarih Arasındaki Genç Hayatlar: Etkiler-Sonuçlar*. Ankara: Kalan

Yayınları.

- Aslan, Ş. (2010). *Herkesin Bildiği Sır: Dersim, Tarih, Toplum, Ekonomi, Dil ve Kültür*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aslan, Ş., Hepkon, Z., & Aydın, S. (2013). *Dersim'i Parantezden Çıkarmak. İletişim Yayınları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aygün, H. (2009). *Dersim 38 ve Zorunlu İskan Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar, Fotoğraflar*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Çelik, F. (2013). Intergenerational Transmission of Trauma: The Case of the Dersim Massacre 1937-38. A. Nanda, & P. Bray içinde, *The Strangled Cry: The Communication & Experience of Trauma* (s. 133-160). Oxford: Inter-Disciplinary Press.
- Dersim Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu*. (1932). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Elliott, A., & du Gay, P. (2009). *Identity in Question*. California: SAGE Publications.
- Gezik, E. (2020). *Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında Alevi Kürtler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Göner, Ö. (2017). *Turkish National Identity and Its Outsiders: Memories of State Violence in Dersim*. New York: Routledge.
- Gündoğan, N., & Gündoğan, K. (2019). *Dersim'in Kayıp Kızları "Tertele Çeneku"*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hirschberger, G. (2018). Collective trauma and the social construction of meaning . *Frontiers in Psychology*, 9(1441), 1-14. doi:<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.01441>
- In historic speech, Kılıçdaroğlu talks about his Alevi heritage, says Turkey will overcome identity politics*. (2023, Nisan 20). Duvar English: <https://www.duvarenglish.com/in-historic-speech-kilicdaroglu-talks-about-his-alevi-heritage-says-turkey-will-overcome-identity-politics-news-62242> adresinden alındı
- Jasiewicz, J. (2015). When the past matters: memory politics and ethnic relations in Poland. *Ethnic and Racial Studies*, 38(9), 1573-1590. doi:<https://doi.org/10.1080/01419870.2015.1005640>
- Karatay, G., & Günderci, A. (2023). Tarihsel/Toplumsal Travmaların Kuşaklararası Psikososyal Etkileri: Dersim 38 Örneğinde Bir Olgu Sunumu. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 282-291.
- Karatay, G., Günderci, A., Demir, M., Güraslan Baş, N., & Çevik D Durmaz, Y. (2017). The Psych traumatic Effects of “Dersim 38” on the second and third generation. *Academic Research International*, 8(2), 78-88.
- Kılıçdaroğlu: Sevgili evlatlarım, ben Aleviyim*. . (2023, 19 Nisan). Diken: <https://www.diken.com.tr/kilicdaroglu-alevi-olmaz-diyen-bu-sisteme-durust-olan-olur-diyecek-misin/> adresinden alındı
- Koh, E. (2021). The Healing of Historical Collective Trauma. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, 15(1), 115-133. doi:<https://doi.org/10.5038/1911-9933.15.1.1776>

- Legendre, Y. (2023, Mayıs 12). https://www.lemonde.fr/en/opinion/article/2023/05/12/elections-in-turkey-by-claiming-to-be-an-alevi-kemal-kilicdaroglu-broke-a-taboo_6026483_23.html adresinden alındı
- Misztal, B. A. (2003). *Theories of Social Remembering*. Philadelphia: Open University Press.
- Öymen gereğini yapmalı. (2009, Kasım 16). Cumhuriyet: <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/oymen-gereğini-yapmalı-99656> adresinden alındı
- Resende, E., & Budryte, D. (2014). *Memory and Trauma in International Relations. Theories, cases and discussions*. London and New York: Routledge.
- Robben, A., & Suarez-Orozco, M. (2000). *Culture under Siege Collective Violence and Trauma*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Svob, C., Brown, N. R., Takšić, V., Katulić, K., & Žauhar, V. (2016). Intergenerational transmission of historical memories and social-distance attitudes in post-war second-generation Croatians. *Memory & Cognition*, 44(6). doi:<https://doi.org/10.3758/>
- Toprak, Z. (2012). *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Uluğ, N. H. (2014). *Tunceli Medeniyete Açılıyor*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Volkan, V. (1998). Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas. *XIII International Congress. International Association of Group Psychotherapy*.
- Volkan, V. D. (2005). *Körü Körüne İnanç Kriz ve Terör Dönemlerinde Geniş Gruplar ve ve Liderleri*. İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Volkan, V. D. (2008). *Kıbrıs: Savaş ve Uyum Çatışan İki Etnik Grubun Psikanalitik Tarihi*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Yağan, E. (2019). *Dersim Defterleri Beyaz Dağ'da Bir Gün*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yelsalı Parmaksız, P. (2012). *Neye Yarar Hatıralar? Bellek ve Siyaset Çalışmaları*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışmada taraf olabilecek herhangi bir kişi, kurum veya kuruluş arasında bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Destek ve Teşekkür: Çalışma için herhangi bir kurum ya da kuruluştan finansal destek alınmamıştır.

Etik Kurul İzin: Bu çalışmanın etik kurul izni Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulundan 2022.03/30.03.2022 tarih sayı ile alınmıştır.

Katkı Oranı: Bu makalede katkı oranı eşittir.